

Révész Sándor

Füleink állása

A történelem két Magyarországot ismer. Egy homogént és egy heterogént. Az egyik kicsi, természeti kincsekben szegény, nyelvileg, nemzetileg egynemű. A másik jó nagy, természeti kincsekben gazdag, nyelvileg, etnikailag tarka, sokféle nép sokféle nyelven beszél benne. Ez a másik messze van tőlünk. Sokan tudják, hogy ilyen volt, mégis kevesen szoktak így gondolni rá. Sokkal inkább úgy, mint ami a mi Magyarországunk volt – nagyobbban. Inkább csak az ismeretanyagunkban van benne, és nem az átélt tudásunkban, hogy annak a régi Magyarországnak nem csupán a mérete volt nagyon más, hanem a jellege is. Nagy-Magyarország multikulturális ország volt, s egy multikulturális ország egészen más ország, mint egy homogén. Egészen mást jelent abban élni és magyar-nak vagy bárminek lenni.

Ettől a régi Magyarországtól többszörösen, több korszak által vagyunk elvágva. Már azok sincsenek sokan, akik még ismerhették azokat, akiknek volt komoly, felnőtt élményük ama másik Magyarország békebeli életéről. Hiszen már a mai aggastyánok szüleinek sem volt.

Három kor háromféleképp távolította el tőlünk azt a régi, sokszínű országot. A Trianon utáni elsőpró erejű irredenta konszenzus azért, mert az irredenta magyar nemzeti igényre épült, s ebből a szempontból a régi Magyarország multikulturális jellege nem érték volt, hanem probléma. Az volt persze magyar nemzeti szemmel már legalább a

19. század elejétől, de ez a probléma Trianonnal nemzeti tragédiává súlyosbodott.

A szocialista diktatúra évtizedeiben Trianonról ugyan a közhíreszteléssel ellentétben, ha nem is akármit, de lehetett beszélni, hiszen a Párizs környékén kialakított békerendszert Lenin is „imperialista rablóbékének” tartotta. Amit igazán elfojtottak, az a régi Magyarország élménye volt. Hogy mennyivel más volt abban a nagy, színes, sokféle országban élni. Nyilvánvaló, hogy ezt kellett elfojtani, hiszen ehhez kötődött az intenzív veszteségérzet, ami az irredenta szenvedélyt táplálta, tehát súlyos veszélyforrást jelentett a régi Magyarország különböző részeit birtokló országok kényszerszövetségében. Ettől az élménytől elvágva nem is volt esélyünk rá, hogy megértsük az irredenta konszenzus által meghatározott kort és közérzületet. A rendszerváltás után pedig az a nemzetközpontú, nemzetállami szemlélet szabadult fel, amely Magyarországot automatikusan a magyarok országának tekintette, melyet magyar nyelvű és identitású emberek töltenek ki. Az ún. „nemzeti oldal”, miközben középpontba állította Trianont, volta-képp megtagadta a Trianon előtti, homogén nemzetállamnak teljességgel alkalmatlan Magyarországot, s fölhasználta azt a nyelvileg és nemzetiségileg homogenizált országban kialakult evidenciaérzést, hogy Magyarországon csak magyarok élnek. A „nemzeti oldal” vezére ma már teljes tagadásban van a

Trianon előtti, történelmi Magyarországgal szemben. Magyarország különös előnyeként nevezte meg a nyelvi-kulturális homogenitást, és a Charlie Hebdo elleni merénylet után Párizsban kijelentette, hogy Magyarország elutasítja a bevándorlást, mert „a kormány nem lát értéket abban, hogy feltörjön egy homogén társadalmat”.

1841 tavaszán Magyarországra érkezik egy hivatásos utazó. Ekkor már nagyon érzékeny probléma Magyarország magyarságának a mértéke. Ami összekapcsolódik Magyarország polgárosodásának mértékével. Egy évvel azelőtt szabadultak ki a börtönből, illetve szabadultak meg a börtönbüntetésüktől a polgári reformok legradikálisabb hívei, a reformellenzék vezetői, Wesselényi, Kossuth, Lovassy. Az év elején indult el és robbant be nyomban hatalmas erővel a magyar közéletbe Kossuth Pesti Hírlapja. Wesselényi Sziléziában írja szózatát a magyar és a szláv nemzetiség ügyében, melyben kifejti, hogy a pánszláv eszmét építő Oroszország árnyékában micsoda veszélyforrást jelent az országban élő rengeteg szláv, ha gyorsan el nem magyarosítják őket. 1841 nyarán, a Kelet Népe megjelenésével kitör a 48-ig tartó szenvedélyes vita Kossuth és Széchenyi között. Amennyivel gyorsabban és radikálisabban véli polgárosíthatni az országot Kossuth és a reformellenzék, annyival gyorsabban és radikálisabban vélik homogenizálhatni, elmagyarosíthatni is. Széchenyi pedig nem győzi kárhoztatni a reformellenzék által szorgalmazott erőltetett, erőszakos magyarosítást.

Ezt az országot járja be és írja meg külső és polgári szemmel,

Nyugatról és felülről nézve Johann Georg Kohl (1808–1878) (Utazás Ausztria országain keresztül – Magyarországi utazás, fordította Vízkelety András, Budapest, 2014, 410 o.). A nagyvilágra nyitott, ekkor még független Hanza-város, Bréma művelt, sok nyelven beszélő, liberális és lutheránus polgára, kit borral nagykereskedő, jómódú apja jó egyetemekre, Göttingába, Heidelbergbe járatott, s kinek apja halála után ifjan saját lábára kellett állnia. Úgy állt a saját lábára, hogy minél szabadabb és függetlenebb legyen. Járt és megírta a nagyvilágot, kora egyik legjobb, legkeresettebb és legtermékenyebb útirajzírója lett. Az ő számára nem jelentett problémát, hogy Magyarországot annak lássa, ami, „szép, tarka népeességű” országnak. Ahol az a sok nép az ő anyanyelvének és kultúrájának, a németnek a meghatározó befolyása alatt élt, él és polgárosodik, s ahol németül legalább olyan széles körben és legalább olyan eredményesen lehet kommunikálni, mint magyarul. Polgárként is, németként is táplálhatja magában azt a kultúrfőlényérzetet, amelyet a magyarok jelentős része is táplált nem magyar honfitársaival szemben, s amit Trianon után Klebelsberg Kunó vezérletével állami doktrinnává fejlesztettek.

J. G. Kohl nyugat felől érkezik be az országba. Németek és horvátok lakta vidékre érkezik, azokon keresztül éri el a magyarok által (is) lakott falvakat. Rögzíti a kulturális hierarchiát: „egy magyar falu a bolgár vagy szerb kaotikus falvakhoz képest annyival jobb állapotú, mint egy osztrák falu a magyarokhoz viszonyítva”. Jár a Széchenyi-kastélyban Cenken, az Esterházyaknál Eszterházán, nézi az iszonyú

összegekért vett sok angol telivért, amelyekhez sok angol lovászt hoztattak; nézi a sok nemes angol vadászebet, melyek mindegyikének (Eszterházán 92-nek) külön ólja van, s melyeknek külön konyhán főznek, s a protestáns polgári etika szellemében leszögezi, hogy „az én szememben minden tisztességes, munkára fogható ló többet ér ezekenél”; a vadászebeknél pedig „többre becsülök egy közönséges, hűséges házőrzőt vagy juhászkutyát”.

Bemerészkedik a nagy hansági ingovány közepébe, ahol a ridegen tartott hatalmas gulyák és pásztoraik talpa alatt életük legnagyobb részében inog a talaj, s megdöbben, hogy az egész Hanságban egy darab könyv sincs, sem egy gulyás, ki olvasni tudna. „Lehetetlen, hogy elődeik, Ázsia nomádjai náluk egyszerűbb és szűkösebb körülmények között éltek volna, és állíthatom, hogy nincs Európában nagyobb és egymáshoz közelebb fekvő ellentét, mint az itteni nomád viszonyok és a közeli császárváros fényűző életmódja között, ami innen, ha lenne vasút, két óra alatt elérhető volna. Nem hiszem, hogy az ázsiai és európai életvitel és életfelfogás bárhol is oly távol, de földrajzilag oly közel állna egymáshoz, mint e két helyen.”

Az utazó búcsút vesz a pásztoroktól, beszáll a kocsjába, s ekkor: „valami olyat tapasztaltam, ami annak a mély szolgaságnak jele volt, amiben a magyar parasztok élnek. A pásztorok tisztelettudóan, levett kalappal állták körül a kocsit.” (Vö. Illyés Gyula: Puszták népe, száz évvel később.)

J. G. Kohl azt sem értette, miért faggatják őt Csornán a premontrei atyák, hogy miféle ember ő, és mit akar voltaképp, amikor arra kérte őket, hogy mutassák meg a könyv-

tárukat. „Hát kérdez valaki ilyet valakitől, aki egy könyvtárat akar megnézni?” Akkor meg már ki is nevették, amikor azt kérte, mutassák meg a levéltárukat. „No de gyermekem, a levéltárunk hiteles hely! Fontos államtitkokat rejt. Ehhez királyi aláírással ellátott engedélyre lenne szükséged.”

Győrótt J. G. Kohl megállapítja, mily nagy luxusban él a püspök, mily hatalmas jövedelemre tesz szert (miként a veszprémi püspök és az esztergomi érsek is), s hogy Angliát nem számítva a magyar katolikus papság az egyetlen Európában, mely érintetlenül megőrizhette privilégiumait és jövedelmeit; viszont mily szegény a győri lutheránus közösség, melyet II. József toleranciarendeleletéig üldöztek és föld alá szorítottak. Az utazónak az is föltűnik, hogy szerte Magyarországon milyen sokat panaszkodnak még másfél évszázad múltán is a török megszállás hosszú árnyékára. És általános következtetésre jut: „Ahogy a magyaroknak a törökök, úgy majdnem minden európai országnak megvannak a maguk külső hódítói és elnyomói, akik a kultúra terén való visszamaradásuk okai lehetnek. (...) A legtöbb barbár ék, felolvasásra váró jégcsap keletről nyomult az európai nemzetek testébe: az oroszoknak a mongolok, a lengyeleknek az oroszok, a németeknek a magyarok, a magyaroknak a törökök által.” Kohl említi azt is, hogy az olaszok a németekre panaszkodnak, a németek a franciákra, de ezeket a nem keletről érkező nyomulásokat nem véleményezi, s az esetleges német nyomulást sem veszi (itt) számításba Magyarország, avagy a keletnyugati együttműködéssel eltüntetett Lengyelország tekintetében. Kohl kisgyerekkorában Bréma

francia megszállás alatt volt. Az ő városának szabadságát, függetlenségét a Szent Szövetség hozta el és biztosította. Ez nyilván meghatározta Kohl politikai szocializációját, a szent szövetségesekhez, kiváltképp a Porosz Királysághoz és az Osztrák Császársághoz való viszonyát.

A (szintén nagy jómódban lelt) pannonhalmi bencések könyvtárában I. István és II. Ferenc ott álló márványszobráról eszébe jut az, aki nem áll ott: „A szegény – az isteni – II. Józsefnek emléke egyelőre még csak sokmilliónyi alattvalójának szívében elrejtve él. Ha azonban végre egyszer követőre talál, aki az ő nyomdokaiba lép, ércebe öntött és márványba faragott szobrai mindenütt fel fognak tűnni.” J. G. Kohl passzionátus jozefinista. Ha már II. József törvényeit formai okokból meg kellett semmisíteni, mert ezek a fura magyarok azt a „fém tárgyát” olyan szentnek tartják, hogy aki „a koronát nem hordja a fején, az nem lehet király”, akkor legalább a törvények tartalmát új keretbe foglalva meg kellett volna menteni, mert különben az utókor azt fogja mondani a magyarokról, hogy „a legfelvilágosultabb és legjobb királyról, akit valaha is bírtak, a törvénykönyvekben még csak említés sem történik”. II. József a Magyarországnak „a lehető legjobbat, ha nem is a legjobb módon akaró” uralkodó volt, s azért nem a legjobb módon akarta a legjobbat, mert azt akarta tenni a magyarokkal, amit a magyarok az ország többi népével: „Különös, hogy a magyarok a saját hazájukban, a saját honpolgáraikkal szemben ugyanazt a hibát követik el, amit II. József velük szemben elkövetett. Nagy ellenzékiességük és nagy

hazafiságuk éppen azért kapott lábra, mert a német nyelvet akarták rájuk erőszakolni. Most pedig a hazájukban keltenek sok ellenkezést azzal, hogy a horvátoknak, németeknek, a szlavónoknak korlátozni akarják a nyelvük használatát.”

Az utazó az ország közlekedését forradalmasító, modern közlekedési eszközön, gőzhajón megy le egészen Orsováig a Dunán. Pest felé haladva a fedélzeten kívülállóként hallgatja és jegyzeteli magyarok és egy ifjú osztrák nemes természetesen németül folyó vitáját. Az osztrák nemes hosszan ecseteli, hogy az osztrák paraszt törvények által szabályozott jómódban él, nem túri az önkényt, de a törvénynek mindig aláveti magát, a törvény pedig megvédi őt, a törvényes jogait, az igazságát sem egy nemes, sem maga a császár nem vitathatja el. Bezzeg a magyaroknak fogalmuk sincs a törvényességről, a paraszt csak az erőszaknak engedelmeskedik, a nemes pedig senkinek és semminek. A magyar parasztnak nincs joga, megalázó szolgaságban nyög, nemessel szemben soha nem lehet igaza a törvény előtt, a magyarok nem használják ki azokat a jogi lehetőségeket sem, amelyeket az Országgyűlés és a császár biztosított. (Nyilván a jobbágyi terhek megváltásának lehetőségéről van itt szó, amelyet évtizedeken át megtagadtak az erre hivatkozó osztrák nemes császárai.) A magyarok azzal védekeztek, hogy „sok jó nemes van, akik valóban atyjai a parasztnak. A zsarnokoskodók nagyon kevesen vannak. A botütést meg fenn kell tartani, amíg a nép olyan, amilyen.” A magyarosító törekvésekre pedig azt mondta az osztrák, hogy most lesznek a magyarok csak

igazán keletiek, mert a német és a latin összekötötte őket a Nyugattal, most pedig elvágják ezt az összeköttetést, és beburkolóznak az ázsiai idiómájukba.

A Bánátban találkozok majd az utazó ismét a paraszti jogtudat elmentéses pólusaival. Elégedetten állapítja meg, hogy az áldott, termékeny bánáti földek művelői között sok a német paraszt. A földesurak lehetőleg németekkel szerződnek, mert azok mindig teljesítik a szerződésbe foglalt kötelezettségeiket, nem úgy, mint az oláhok. „De azért nem szeretnek igazán minket – mondta nekem egyikük –, mert tudják, hogy a német paraszt, ha teljesíti is kötelességét, azon túl semmire sem hajlandó... Az oláhok azonban hagyják magukról még a bőrt is lehúzni.” Hát igen, a kiszámíthatóságban, a megbízhatóságban nincs plusz és mínusz, a kiszámíthatatlanságban pedig ez is lehet, az is lehet, az ernyedés s az erőszak hullámmozgásában.

A gőzös megérkezett Pestre, az utazó megszállt az 1838-as nagy árvíz után épített, vadonatúj szállodában, az Angol Királynőben, mely Deák Ferenc otthona lesz majd másfél évtizeddel később. Pest a Kossuth–Széchenyi-vita lázában ég. Kohl érzékelteti, milyen izgatott ettől a város, de nem foglal állást. Hosszan magasztalja Széchenyit is, Kossuthot is. Az előbbi munkáit lelkesen tanulmányozza a Casinóban, az utóbbit lelkesen hallgatja (bár persze nem érti) a pesti megyegyűlésen. Nézi a másfél éve épülő Lánchidat. Egy hídról sem tud, melynek akkora jelentőséget tulajdonítanak, mégpedig joggal, mint ennek. J. G. Kohl meg-

látja ebben a hídban a polgári jövőt. Tudniillik a híd a ma PPP néven ismert konstrukcióban épült. „Annak fejében... hogy Sina báró a hidat saját költségén építi fel... 85 évre... át kellett neki engedni a híd-vám jövedelmét.” (Igazából Sina György bankár, bár ez a lényegét tekintve érdektelen, nem a saját költségén építette a hidat, mert ennyi pénzt még ő sem tudott erre szánni, de ő szervezte meg a híd finanszírozását.) A tőkeszegény ország másképp nem tudta felépíteni a létfontosságú hidat, a tőkés pedig csak akkor előlegezték meg a pénzt, ha minden nemes éppúgy fizeti a hídpénzt, mint a többiek, mert csak úgy remélhették, hogy a beruházás megtérül. A nemesek is tudták, hogy ha a privilégiumaik falán azzal a híddal kicsiny rést ütnek, akkor már az egészet is kétségbe lehet vonni, s a hídra vonatkozó megállapodással „a magyar nemesség adómentessége bizonyos értelemben megszűnt”. (Más kérdés, hogy a köztelherviselést rögzítő áprilisi törvények azután megelőzték a híd átadását.)

Az utazó szemléletesen leírja, milyen a kőhidas demokrácia jövőjéhez képest a fennálló nyári híd jelene. A híd két oldalán egy-egy csapat bajuszos fickó áll, minden nemes és minden jól öltözött, tehető ember előtt haptákba vágják magukat, és felemelik a sorompót, „miközben minden iparoslegényt, minden jogtalan koldust, minden zsidógyereket, egyáltalán minden zsidót, legyen gazdag vagy szegény, minden parasztot, végül pedig minden szegényesebben öltözött idegent... karon ragadnak és fizetésre kényszerítenek. A hídrörök... különös ügyességre tettek szert abban, hogy minden embert állapota és

méltósága szerint felbecsüljenek.” Ez annyira fölháborította J. G. Kohlt, hogy a hídrörök szándéka ellenére is megfizette a hídpénzt, „mert az ember szívesebben csatlozik önként az elnyomottakhoz, semmint az elnyomókhoz. (...) Áldott legyen az új híd építése, melynek során a jogok és kötelességek egyenlősége meg fog nyilvánulni, és áldott legyen ennek a hídnak az alapköve, mely egyúttal a magyar egyenlőség alapköve is lesz.”

Az utazó szemében a zsidóság leginkább szánandó népség. A zsidó koldust félrerúgják, a szegény zsidót elhajtják, a pesti zsidó negyedben leírhatatlan pizsokban, kaotikus nyüzsgésben és zűrzavarban kereskedik a sok kaftános. Az együttérzés és az ellenérzés keveredik az utazóban, de az ellenérzés számára nem ellenérv az egyenjogúság ellen, hanem éppen ellenkezőleg. Az egyenlő jog nem olyasmi, amit jó jellemmel kell kiérdemelni, hanem olyasmi, ami a jó jellemet megalapozza: „most az országgyűlés igyekszik követni azokat az intézkedéseket, amelyeket Európa más országai már megtettek, hogy a zsidók jogainak kiterjesztésével sorsukat, de jellemüket is javítsák, és a többi polgárral való egybeolvadásukat elősegítsék.” (Az az Országgyűlés végül is olyan nagyon nem igyekezett, de J. G. Kohl sem láthatott a jövőbe.)

Bármily izgalmas volt az utazó útja a vad Al-Dunán, ezzel most nem foglalkozunk. Orsovában J. G. Kohl kocsiba ült, és áthajtott Dél-Erdélyen és az Alföldön. Az utazó számára evidens, hogy Erdély alapvetően román vidék, a románok alkotják az őslakosságát. A román

pedig Európa egyik legnagyobb népe, egyszersmind „a legkevésbé kulturált és a legkezdetlegesebb körülmények között élő” népek egyike is.

Temesvár viszont az ország „egyik legjobban kiépített és legnagyobb városa”. Naná, mert hát az is „a németektől épített vagy német irányítás mellett épült” város, mint Buda, Pest, Győr meg általában a többi. Az utazó felfogadott Temesvárott egy rongyos legényt, aki beszélt németül, oláhul, horvátul, szerbül és magyarul. „Aki nálunk öt nyelven beszél, annak biztosan nem kell szakadt kabátban járnia, mint neki. De itt mindenki beszél vagy féltucatnyi barbár nyelvet, melyeknek, ha hazáját elhagyja, Nyugat-Európában nem sok hasznát veszi. A németet persze nem számítom ide, mert a német a műveltség fő nyelve...”

Szegeden J. G. Kohl (mint általában) többnemzetiségű, színes társaságba keveredik, melyben Erdélyből érkezett újságok cikkei körül tört ki a vita. A magyar újság azt hangsúlyozta, hogy „Erdély csak úgy boldogul és úgy lesz erős, ha határai között mindenki magyarrá válik, és ugyanazokat a jogokat élvezzi”. Ezzel szemben az erdélyi szászok így érveltek: „a magyar nép Ázsiából származik, és intézményeivel, nyelvével sohasem jártul hozzá, hogy Erdélyt boldoggá tegye. (...) Vajon közvetítettek ők nekünk – kérdezték – morális és tudományos kultúrát, népszerű be rendezkedéseket, művészetet és ipart olyan mértékben, hogy mi emiatt a művelt emberek legnagyobb és legsajátabb kincsét, az anyanyelvünket, valamint elődeinktől örökölt, számunkra szent erkölcsünket, szokásainkat, sajátos

jogainkat feladjuk, és beleolvadjunk a magyarságba...? (...) Tisztelet és dicsőség illeti meg a magyar nép nemes és bölcs képviselőit, akik sikeresen törekednek arra, hogy nyelvüket felemeljék. De mindazt, amit ők most szeretnének elérni, mi már régóta birtokoljuk...” Az utazó úgy véli, Erdély akkor lesz boldog, és él majd jólétben, ha valamennyi erdélyi nemzetiség „egységesen arra törekszik, hogy saját belső és sajátos jellegét, sajátos intézményeit a korszellemnek megfelelően továbbfejlessze, és minden olyan kísérletet elkerüljön, hogy más nemzetiségű társaira saját szokásait, kultúráját rákényszerítse”. Jegyezzük meg, itt „az erdélyi államot alkotó” három nemzet egységes törekvéséről esik szó, a magyarról, a szászról és a horvát-ról, a lakosság többségét alkotó, ám „legkevésbé kultúrált” „oláhokról” nem történik említés.

Mindehhez tegyük hozzá, hogy J. G. Kohl példázatos állásfoglalása mögött ott van az a magabiztosság, hogy a spontán fejlődés a jogegyenlőség keretei között az ő nyelvének és nemzetének dominanciáját eredményezi majd. Azt írta ő még korábban, a gőzhajó fedélzetén, hogy bizony tévedésben vannak azok a magyarok, akik „az Ausztriával szemben növekvő nemzeti hatalom reményében” pártolják a gőzhajózást és minden egyebet, ami modernizálja az országot. Az utazó szerint a hatás éppen ellentétes lesz. A modernizáció sokkal több németet szív majd be az országba. „Úgy tűnik tehát, hogy a gőzhajózás inkább a hazafias magyar igények ellen, mint azok érdekében dolgozik. A magyar szív gyökerei a mezőkből, a sztyeppékből táplálkoznak. Minél inkább fognak ezek

a mezők termőfölddé, a falvak városokká válni, minél inkább válik az ország kiépített utak, vasúti pályák, hajózási útvonalak hálójává, nem fogja-e akkor mindezt sokkal inkább a németiség asszimilálni?”

Hogy miből táplálkoznak a magyar szív gyökerei...

A nemzetkarakterológia a 19. század általános és reprezentatív téveszméje volt, mely ma is széles körben fertőz, de a 19. században nagyon kevesen voltak immúnisak vele szemben. J. G. Kohl nem tartozott e kevesek közé. Évtizedekkel később, a kiegészítés környékén írt egy nemzetkarakterológiai művet, melynek a magyarokra vonatkozó részét olvashatjuk a függelékében. Már az útirajz is tartalmaz figyelemre méltó nemzetkarakterológiai megjegyzéseket. Megtudjuk például, hogy „minden népnek más szögben állnak el a fülei”. „A magyar arcnak minden szöglete és vonalainak aránya, már beláthatatlan idők óta olyan szilárdult meg, amilyennek én most látom.” Már az augsburgi csatatéren is ilyennek látták a magyarokat az utazó ősei a 10. században, midőn elgyepálták őket. És ez minden néppel így van. „Mintha Isten kezdettől fogva a népek között bizonyos álarcokat osztott volna szét, melyeket az idők végezetéig hordozniuk kell.” A népek alapvető, állandó vonásait a gyakorlott szem nem tévesztheti el.

Másutt az utazó a csutorában leli fel a magyar karakter lényegét. Ezt az ivóalkalmatosságot a magyarok „ősidők óta úgy készítették el, ahogyan ma is készül”, „nomád korokban ezzel a nyakukban járták be Ázsiát... Az ilyen tárgyak, mint a csutora, ugyanolyan állandóak,

változatlanok, mint a nyelv, a nemzeti karakter és még sok más.” Nos, a csutora a 18. században terjedt el Magyarországon, miután ez volt az osztrák–magyar hadseregben használatos ivóedény. Valószínűleg a 17. században szivárgott be hozzánk a Balkánról a nevével együtt, korábbi jelenlétének a magyarok életében a világon semmi nyoma.

Az évtizedekkel később készült nemzetkarakterológiai tanulmány hasonló értékű észrevételekkel van

tele. Azzal például, hogy a magyar a feleségét „sohasem bántalmazza, ahogy ez a szlávoknál szokás, hanem »rózsámnak«, »csillagomnak« nevezi”.

Mindenesetre megnyugtató lehet a magyarok számára, hogy úgy állnak majd, mint a fülük: „nem tartoznak, mint az oszmánok, Európa beteg népei közé, melyekről bizonyosan állíthatjuk, hogy pusztulásra vannak ítélve”.

De akkor ki fog kipusztulni az oszmánok helyett?

102

Bikácsi Daniela festményei (67. o.)